

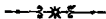
տուն անձ մը, Գալուստ՝ Մուրատի Ագալ լեցոյ Գողթնեայ, տպագրութեան ծախքը տալով հրատարակեց ի ձեռն « տպագրապետ Գրիգորի դպրի »:

Իբր ժողով տպագրեցաւ 1713ին Յովհաննէս Մրգուզ վարդապետի կրթութիւն հասաւ տոյ կոչուած երկասիրութեան երկրորդ տպագրութիւնն, որոյ վերջաբան յիշատակարանէն, և Գրիգորի տպագրական գործունէութեան արդիւնքէն՝ ընդհանրապէս յայտնի կ'երեւնայ:

Թէ՛ որչափ և որպիսի փոյթ ունէր ի նախնեաց աւանդուած և անկորուստ մնացած գրութեանն՝ տպագրութեամբ ազգին ընտանի և մատչելի ընել. « ի վաղուց հետէ, կ'ըսէ, ամենալ իմ գմտաւ տապեցեալ խորովէի ի օրտի, եթէ որքան գրեանք տատուածայինք... արտադրեցեալք զոն ի մերս, և ահա ոչ երեւին ներկայապէս »:

Շարադարեի

ՀԱՄԵՐՈՍ ԵՒ ՀԱՅՔ

ՀԱՄԵՐՈՍի գիրքն, ի բաց առեալ իբր զիցարանական և զիւցանական մասերը, զարմանալի կերպով ճմարիտ է: Արեւելեան կենաց մեղի տուած նշան կարագրութիւնն՝ կարծես ներկայ ժամանակիս պատկերն է: Մ. Ա. ֆէյլէ (M. A. Feillet), որ Մ. Գ. Գիգէի (M. P. Giguet) թարգմանած Հոմերոսի զիւցանեցութիւնը համառօտեք և ծանօթութեամբք ձոխացուցեր է, հետեւեալ գիտազոյթիւնները կ'ընէ այն բացատրութեան նկատմամբ, որով Աքիլլէս կը նախատէ զԱգամեմնոն, կոչելով զինքը չրնաւեայ՝ (χρυσὸς δρυματ' ἔχω). « Այսպիսի նախատինքներ այլ ևս մեր ճշտութեան չեն պատշաճիր. Հոմերոսի քերթութիւնք յատուկ և նախկին բացատրութիւնք են »: Այս, կ'ընդունիմ թէ պարիսեան դարձնաց մէջ չի գործածուիր այսպիսի յիշոց, այլ արեւելքի մէջ տալէն օր գործածական է: Իմ հայազգի հայրենակցաց տգէտ դասակարգին մէջ յաճախ կը գործա-

ծուի շան աչք բացատրութիւնը, որ ճշդիւ Աքիլլէսի, բրած նախատինքն է: Մովսէս խորենացի, որ հայոց Հերոդոտոսը անուանուած է, կը պատմէ թէ Չարմայր՝ հայոց նահապետն՝ Եթովպացոց հետ միասին Պրիամոսի օգնութեան գնաց, և թէ Աքիլլէսի հարուածներուն զոհ եղաւ: Կարելի էր տարակուսել ոչ ոչ հայ-տորոյական զաշնակցութեան վաւերականութեան վրայ, եթէ չուզուէր նոյնացնել հայերը « ամենահեռաւոր Ասկանիոյ փոխազացոց » հետ, զորոց կը զնէ Հոմերոս Տրոյացոց զաշնակցաց թուոյն մէջ, սակայն գրեթէ անտարակոյս է հայոց և Տրոյազացոց կամ Յունաց մէջ եղած ազգակցութիւնն: Հոմերոսի նկարագրած յունական սովորութիւնները գտած եմ ես գրեթէ ամբողջովին ժամանակակից հայոց մէջ, ոչ թէ եւրոպական քաղաքականութեամբ կերպարանափոխ եղած վասակարգին մէջ, այլ ստորին ժողովրդական զաւրին մէջ՝ որք չեն գիտեր ո՛չ իշխականը և ոչ Ոգիականը, ահա նոյն մէջ՝ որք չեն գիտեր այբուբենը: Ես անխափր մի քանի օրինակներ մէջ պիտի բերեմ:

Ազամեմնոն Յունաց հետ ցույ մի զոհեց ամենագորն Արամազդայ, և զորին ամբողջ կռնակը Այսոսի տուաւ. իմ հայրենակիցներս այլ կը զոհեն Աստուծոյ, և նոյն իսկ սըրբոց, կողեր և ոյխարներ, և քահանային կը նուիրեն պոյը և մէկ ստիկը զոհին (Վաստաղ), որուն գլուխը դէպ ի արեւելք կը դարձունեն մարթելու միջոց :

Ինչպէս Հոմերոս, այսպէս այլ հայք սըրբազան կը համարին աղը, հացին չափ սըրբազան (աղոռհաց) :

Ազամեմնոն կը հաւանի, բացառութեամբ, որ Աքիլլէս առնու իւր պալատին մէջ թողած երեք աղբիկներէն մին, « առանց իւրեն նուէրներ տալու » . նմանապէս ներկայ ժամանակս այլ, հայ գիւղացիք չեն կրնար ամուսնանալ աղկան մի հետ, եթէ յառաջագոյն նորա հօրը նուէրներ չի տան :

Պատրոկլոս զինուորի մի վերաց վրայ կը դնէ դառն արմատ մի, որ ցաւերը կ'անցունէ. և երբ կը սպանուի նա Հեկտորէն, թանձր իւղով մի կ'օծեն դնա, և մէրբերուն մէջ ինը տարուան բալասան մի կը լեցունեն. հայերն այլ, սովորաբար ինր տաւրի, ձեթին մէջ ծաղիկներ կը պահեն, զորոնք պարսաւ և քանքարոն կը կոչեն, և այս բալասանով կը բժշկեն որաժայր կամ օտառիկ կարող զէնքերու վէրքերը :

Հոմերոս կը կարծէ թէ Արամազդ ոսկեղէն կշիռքի մէջ կը կշռէ մահկանացուաց բախար. հայք ևս կը կարծեն թէ Աստուած, վերջին դատաստանին օրը, ոսկիէ կշիռքով պիտի կշռէ բոլոր մահկանացուաց մոլութիւնն. ներք և առաքինութիւնները :

Պատրոկլոսի մեռնելէն վերջը, Աքիլլէս ի պատիւ յուղարկաւորութեան առատ ճաշ մի կու տայ Յունաց. հայք ևս նոյն բանը կ'ընեն ի պատիւ իրենց մեռելոց, և զոր հոգեհաց կը կոչեն :

Երբ հայ մի կը մեռնի, իւր ազգականներն և բարեկամք ճիշդ այն բանը կ'ընեն, ինչ որ կ'ընէին երբեմն Յոյնք և Տրոյացիք. Աքիլլէսի նման կը փետեն իրենց մազերը¹,

յուսահատութենէն գետին կը թաւալին, և սոսկալի հառաչանքներ կ'արձակեն. ինչպէս Հեկտորի դիակին քով, երգիչ կանայք կամ գուսանք կը կենան մեռելոյն շուրջը և կը սկսին կոծել և ողբալ. և մինչ նոքա հեծեծանաց հետ խառն ողբական երգեր կը հընչեցնեն, կանայք շորո բոլորը կը հեծկլտան. հայ Անդրոմաքներ, Հեկտորէներ և Հեդիսէներ՝ յանկարծակի ներշնչուած ոտանաւորներներ կ'արտասանեն ի գովութիւն մեռելոյն (գովասանք կամ շաց), նորօրինակ արուեստով մի, և որոնք ճերթողութեան հօրը ոտանաւորներուն չափ սրտաշարժ և գեղեցիկ են : Դատեցէք զայն հետեւեալ եղերերգութեամբ՝ զոր Արաքիերի հայ կին մի շիներ է իւր դեռահասակ զակին մահուան վրայ.

« Թող մեռնակ ես (զոհ կամ դուրպան ըլլամ) քու նոճիի պէս հասակիդ, որ ծաղկի նման թառամեցաւ. ի՞նչ, միթէ կը պակսէր քեզի մօրդ փափուկ ծունկը, որ այսպէս գլուխդ գետին ինկաւ : Ի՞նչ կը պակսէր քեզի՝ որ թողուցիր հօրդ բնակատանը :

« Հայրը հասաւ. բերէք իրեն պտուղներով լի ափսէն : Գացէք բժիշկ մի փնտռելու հիւանդ զակիս համար, Արթնցուցէք իմին խելացի զաւակս, իմին սիրուն պզտիկս. շատ քնացաւ, արթնցուցէք որ գլուխը չի ցաւի : Ելի՛ր, զաւակս, տես թէ ո՞վ եկեր է զքեզ տեսնելու. երթանք քովի գեղեցիկ դահլճին մէջ նստինք : Փոքրիկ ձայն մ'ա՛նպամ չի կայ. կը քնանայ նա, բնաւ չի արթնար : Ի՞նչ ձիւն եկաւ զակիւս. գլխուն, ի՞նչ սև դժբախտութիւն : Մի՛ խաբէք զիս՝ այսպիսի երկայն քուն չի ըլլար : Մեռած է, մեռած է զառնուկս : Տունս կործանեցաւ յախտանոս :

Այս պարագայիս մէջ զարձեալ դիտել պիտի տամ, թէ փոքր Ասիոյ ժողովրդոց մէջ միայն հայերն են՝ որոնք հին ժամանակներ յոյն աղկան մի պատմական առեւանգելուն յիշատակը պահեր են : Ես հրատարակած եմ,

նին. երբ իրենց որդիքը կամ եղբայրները և քոյրերը կը մեռնին :

1. Այս ստույգ աւանդութիւնը կամ առասպելը, շատ հին ժամանակներէ սկսեալ և նախ քան զԵնոքլային, Յոյները և վրացիք հնարեցին՝ հայոց առեւելք կամ զաւանդութիւնը կասկածելի ընելու համար : Պ.

1. Մինչև հիմակ կը պատահի երբեմն, Պարսկահայոց մէջ, հայ ծաղիկ և կանայք կը ցնիտան գլուխ :

Հայաստանի (L'Arménie) 1892ի դեկտեմբեր 15ի թուոյն մէջ, իրենց ժողո-

Ներսէս Ենթաշին, Յունաց հետ ունեցած դատար գիշարանութեանց մէջ, Աստուծոյ պահոյց վրայ խառնելով՝ կը հերքէ այդ առաջադիւնը, և հանգոյց է առաւել ցան զեղջերուպաղն անուանեալ՝ կ'ըսէ. (Հմտ. Ենթաշին և պարագայ իւր. 2. Դ. Ալեշան. Վիեննայի, 1873, էջ 269-272 և 514):

ժողովան: զրոյցները Ս. Սարգսի մասին, զոր կը համարին թէ կտրին հայ ձիաւոր մ'է, դած լինի, որ առեանդեր է զեղեցիկ յոյն աղիկի մի: Այս առանգութիւնք թերեւ հեռաւոր արձագանգը լինին Պարսիսի ձեռքով Հեղինէի առեանգութեան, որ տակաւին մինչեւ ցարդ Հայոց և Յունաց անգրագէտ մասերուն մէջ հակառակութեան պատճառ մ'է: — Տրոյացիք արդեօք հայ ցեղ մ'էին:

Խ - 2 -

ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԶԱՆՏՐԻ ՅԱՐԵՒԵԼՍ

(Տես յէջ 221)

ԽԵ

Արաս - Թուման. իւր դիրքը և ջրերը. — Անտառները. — Երբ ի Ռիոն. — Գեղեցիկ ձանապարհ. — Զեքարի կիրճը. — Բուսականաշրջան. — Իմերաց գիւղոյն. — Ապանովի կայանը և իւր շէնքերը. — Պաղտատ գիւղը. — Ժամանակն ի Սիոն և ի Պարոս:

Մ Յ շրջագայութենէն յետոյ վերջնական կերպով հրաժեշտի ողջոյն կու տանք Պ. Մովսէսեանին և կը մեկնինք իրմէ, որուն շնորհիւ շատ ախորժելի կերպով կատարեցինք մեր ճանապարհորդութիւնը: Շատ փափաքելի էր մեզ չթողուլ այս գեղեցիկ երկիրը՝ առանց տեսնելու իւր թուրք գիւղը և իւր բազմաթիւ քարանձաւները, վարձիայի ատորերկրեայ մենաստանը և Ալալքալաքը. սակայն զրգառողարար ժամանակ չունէինք, աստի հարկ եղաւ ետ կենալ փափաքներէս:

Երեկոյեան ժամը հինգին՝ կը նստինք քաղաքի փառաւոր փայետոնի մը մէջ, որ կը տանի դմեզ գէպ ի Արաս-Թուման:

Փոքրով-չայի երկայնութեամբ զտնուող ճանապարհն միշտ գէպ ի վեր կ'եղնէր: Անտառները նորէն երևան կ'եղնէին շրջակայ լեռանց կողերուն վրայ: Օդն սկսաւ աւելի ևս գեղեցկանալ, մանաւանդ արեւը մանելէն յետոյ, և տեսարանն աւելի նկարագրէ կ'ըլլար՝ օրչափ օր կը մօտենայինք ամառնային կայարանին, որ երեցաւ մեզի գիշերուան դէմ, չափազանց վայրենի շրջանակի մը մէջ: Արաս-Թուման շինուած է նեղ ձորահովտի մը մէջ՝ որ շրջապատուած է եղեւնափայտի փառաւոր անտառներով, և օսկից կ'անցնի անթիւ ջրվէժներու հեղեղ մը, որուն եզերաց վրայ խնդուած կը տեսնուին բազմաթիւ գիւղական անակներ և ամարանոցներ: